

8. **Самотній П.** [Ротач П.]. Великодні спогади / Самотній П. // Пробоєм. – 1943. – № 5 – Травень. – С. 257.
9. **Самотній П.** [Ротач П.]. Вони приходили знову... / Самотній П. // Пробоєм. – 1943. – № 6. – Червень. – С. 351–353.
10. **Самотній П.** [Ротач П.]. За що? / Самотній П. // Пробоєм. – 1943. – № 5. – Травень. – С. 279–284.
11. **Самотній П.** [Ротач П.]. Розкуркулення / Самотній П. // Пробоєм. – 1943. – № 7–8. – С. 387.
12. **Самотній П.** [Ротач П.]. Сумнедитинство / Самотній П. // Пробоєм. – 1943. – № 9. – Вересень. – С. 503–516.

Keywords: *P. Rotach, P. Samotnii, Holodomor, story, "Proboyem", autobiography.*

SUMMARY

Svitlana Lenska

Anti-totalitarian Direction of Petro Rotach's Early Short Prose

The article is devoted to the analysis the early short stories of P. Rotach, published in the Prague magazine "Proboem" (1943). The main theme of the prose, as well as early poetry, is the exposure and condemnation of the inhuman actions of the Bilshovyk government in the 1930s, aimed at the extermination of the Ukrainian peasantry. The writer describes the terrible pictures of the famine in Ukrainian villages, the cruelty of representatives of the then government. It is proven that these works have an autobiographical basis and reflect the inhuman essence of the Moscow government, aimed at the genocide of the Ukrainian people.

УДК 821.09.161.2.09-1"19/20"(092)Ротач

Ганна Радько

ПОЕТИЧНА ЕСТЕТИКА ВІРШІВ ПЕТРА РОТАЧА

Проаналізована поезія Петра Ротача періоду війни та останніх чотирьох збірок. Виділені основні жанри лірики, провідні мотиви та художні образи. У зв'язі літературознавчого аналізу виступає історико-біографічний.

Ключові слова: *Ротач П., лірика, елегійність, пісня, медитація, автоєнітафія, мотив, образ Т. Шевченка, образ лісу, образ хати, вітаїзм, любов до України.*

Діапазон зацікавлень Петра Петровича Ротача був настільки широкий, що він почувався своїм серед істориків, краєзнавців, музеєзнавців, архівістів: науковець-літературознавець, краєзнавець, шевченкознавець, письменник, член Національної спілки письменників України, член Всеукраїнської спілки краєзнавців, лауреат Полтавської обласної літературно-мистецької премії

імені Панаса Мирного, Всеукраїнської премії імені П. Чубинського в галузі фольклору та етнографії. Словом, як сказав Тарас Пустовіт, він «справжній інтелектуал та енциклопедист». Його життя «було типовим життям полтавського українського інтелігента: не завдяки, а всупереч, не в шані, а під постійною загрозою втрати роботи, волі, а то й життя; не в дружньому колі веселих, розкутих, богемних парнасців, а вічним Петром Самотнім, який, проте, уперто запалює свою свічку на вікні», – написала в передмові до книги Юрія Антиповича «Петро Ротач: «Я впевнений був нищений не раз, та скрес з любові до України» заслужена журналістка України Ганна Дениско [1, с. 4].

24 січня 2025 року П. П. Ротачеві виповнилося б 100. І цю статтю хочу зробити внеском на пошанування надзвичайно працьовитої людини, відданого сина України Петра Ротача. Предметом цих літературознавчих розмірковувань є художня творчість письменника, здебільшого його лірика, хоч проза П. Ротача є ще менш вивченою, за неї в радянський період його карали, брали під нагляд, не друкували. Таку ситуацію спричинила публікація в пражському журналі «Пробоем» (1943) повісті «Дитинство Сергійка, або Пригоди голодного хлопчика». Це сталося в період невільничої юності П. Ротача під час Другої світової війни в саксонському місті Плауен. Страшна своєю оголеністю правди і трагічністю оповідь стане згодом «речдоком» проти нього, розцінена як злочин проти радянської системи. 2000 року цю повість Петро Петрович надрукував у книзі «Опанасова кобза» [8]. (Ширше про творчість Петра Ротача можна прочитати у статті альманаху «Рідний край» за 2020 рік у № 1–2 (42–43)) [3].

Отже, писати Петро Ротач почав у 1940-х роках – вірші та прозу, а вже значно пізніше – краєзнавчі й літературознавчі розвідки. Рання лірика П. Ротача вперше побачила світ також у журналі «Пробоем» (1943). Автор тоді мав 18 років, перебував на примусових роботах у Плауені (1942–1945). У цей період знайомиться з багатьма однолітками і старшими за себе українцями, яких доля закинула (чи вони самі обрали шлях) на Захід. Не розірве з ними зв'язку наш земляк і в радянську добу, хоч це було «небажано»; писатиме їхні життєписи («Розвіяні по чужині»). Про лірику Петра Ротача періоду війни опублікував статтю в обласній газеті «Зоря Полтавщини» у 2017 році краєзнавець, кандидат філологічних наук Володимир Подрига [2].

Проаналізовані ранні вірші (1942–1945 рр.) та чотири поетичні збірки письменника, опубліковані у кінці 90-х – на початку 2000-х років: «Що збулось, що не збулося...»: пізня лірика (1998) [5], «Дух минувшини» (1999) [6], «Настрої. Медитації. Вірші» (2007) [7], «Струн поетичних дивні звуки». Переклади (2001) [10].

Рання поезія дуже лірична й елегійна, фольклорно-романтична. У поетичній естетиці цих і пізніших віршів Петра Ротача є щось від простоти і цнотливості українських пісень.

ПІСНЯ

*«Ой не сердься, дівчинонько,
Не вийду раненько,
Не пускає мене мати,
Каже – молоденький.*

*Чим же винне бідне серце,
Полюбило рано?
Гей, хоч сердься, хоч не сердься,
Марно, марно, мамо! (...)*

* * *

*Ніч пливе голуба над рікою,
Край містка осокови смутні...
Не журися, дівчино, за мною,
Давши клятву на вірність мені!
Жаль тривогою бився у груди,
Розривалося серце сумне.
Чи тебе ще я бачити буду
І чи ти ще зустрінеш мене?!
.....
Весни, весни, як згублені мрії,
Вам до нас уже ні, не вертать!
Сиротами край греблі сумної
Осокови схилившись стоять. [2]*

А ось поезія, написана вже 1990 року:

*«Ще в теплі квітують рожі,
А кручені паничі
Гріються на огорожі,
Щоб не змерзнуть уночі
(«СЕРПНЕВОЇ НОЧІ») [7, с. 37].*

Ми відчуваємо, що поезія П. Ротача, як рання, так і пізня, – лірична, для неї характерний народнопісенний лад, елегійність. Тому невипадково одна з ліричних поезій, а саме «У МИЛІЙ ПОЛТАВІ» (у другій редакції – «БІЛА АЛЬ-ТАНКА») стала піснею. Покладена на музику Михайлом Фісуном, вона ввійшла до репертуарного збірника «Назустріч фестивалю» (1956) і часто звучала в радіоєфірі. Зберігся аудіозапис цієї пісні у виконанні тріо бандуристок.

Приваблювала Петра Петровича й суголосна його почуттям «чужа» лірика, зокрема й пісенна [10]. Окремі з перекладів присвячував дружині Аллі Олександрівні Ротач, якій цьогогоріч виповнилося б 95!.. Алла Олександрівна й Петро Петрович зустрілися ще в студентські роки, навчаючись у Полтавському педагогічному інституті на історико-філологічному факультеті. Проїшли разом пліч-о-пліч 55 літ, 40 із яких родина перебувала під постійним наглядом КДБ [1], фільм Інни Снарської (Дідик) «Земляки. Петро Ротач» (ОДТРК «Лтава», 2016) та спогади А. О. Ротач «Гірки і світлі тридцять літ і три роки» [4].

Петро Петрович цінував дружину, був дуже уважний до неї. Друзі родини були свідками теплих і ніжних стосунків подружжя. Часто приносив польові квіти додому, улюблені лілеї, присвячував коханій вірші. У 70 років вони були ностальгійно-сумними, як от «У БІЛИКАХ»:

*(...) Коротке це життя земне,
Щоб смисл вдалося відгадати!
(...) Ми в цей куточок всі зійшлись
На мить, землі красою п'яні.
І відпливем колись кудись,
Як води тихі ці ворскляні [6, с. 19–20].*

Чи «ДРУЖИНІ»:

*Ми покинем будинок, в якому жили,
Й нашу затишну, скромну квартиру.
Стоси книг, піаніно, письмові столи,
І полинем, як птахи, у вирій [6, с. 41].*

То ж, як бачимо, елегійність лірики Петра Ротача характерна як для раннього, так і пізнього періоду творчості, тільки причини її були різні.

Одним із провідних образів поета є слово й постать Тараса Шевченка. Поезія Кобзаря заповонила душу Петра Петровича ще в роки дитинства в батьківській хаті на хуторі Калениківщина поблизу села Слобідка-Новицька на Роменщині Полтавського повіту (нині – Талалаївський район Чернігівської області). Увесь цей край просяк духом генія України. Правдою і красою його слова зачарувавшись, проніс Петро Петрович свою любов до митця через усе нелегке життя. Беріг і нам заповідав Шевченка!.. Тема «Петро Ротач і Тарас Шевченко» є магістральною для досліджень творчості й життя нашого земляка. Шевченкіана Петра Петровича – це 25 років роботи.

Зі слабким зором (праве око зовсім не бачило, а ліве ледь-ледь) він продовжував працювати над Шевченкіаною, яка побачила світ 2005 року (першого тому дочекався!). Він мріяв, вірив у наближення «української України» і подвигницьки працював: був із тих, хто працю для свого народу ставив над усе.

БАТЬКІВ ЗАПОВІТ

*Не оглядайсь, повчають, не дивись
В те, що минуло, що було колись.
Нам треба сил майбутнє осягти,
А оглядаючись, відстанеш ти.
Іди вперед і про майбутнє мрій.
Минуле – цвинтар, поле без надій,
На ньому хліб не сіють і не жнуть...
Які слова холодні, як печуть!
Працюючи для завтра, я люблю
Віддатись споминам, не боячись жалю.
Бо все, чим жив я, знав: воно мине,
То досвід, що збагачує мене.
Це правда, що сліди стирає пил,
Що день вчорашній – це ряди могил,
Але минуле – це не чорна тінь,
Що укриває пам'ять поколінь.*

*Звідтіл не лише спогади плывуть,
Але й пісні, що дивне саяво ллють,
І гнів Шевченка, й заклики Франка –
Безсмертне слово в вічність проника.
Я оглядаюсь, ідучи у світ
Прекрасних мрій, і батьків заповіт –
Не позабути предківські сліди,
Як зможу, берегтиму від біди [6, с. 11 – 12].*

Часто П. Ротач обирав епіграфом до своїх поезій рядки з творів Т. Шевченка. До вірша «До малороса» – «У них своя мова, у нас своя...» (Т. Шевченко); до вірша «Минущість» – «Все йде, все минає...» (Т. Шевченко).

Письменник належить до покоління, яке знало Україну ще не сплундрованою більшовиками (таку, як її показав у романі «Старший боярин» Т. Осьмачка): із віковими традиціями, вірою, мовою:

*Ще з карти нас москаль не стер.
І добрі люди, і не в смітті
Міста і села, як тепер (...)
Душа моя крізь сиві роки
Летить туди й шукає суть...
А вас, дітей століть жорстоких,
Хіба ці втрати не печуть? [7, с. 23].*

На хуторі Калениківщина, між Прилукою та Ромном (як писав ці топоніми Петро Ротач), біля Панського лісу, що належав колись панам Новицьким, із кінця XIX ст. і до початку гірких, руйнівних 30-х років XX ст. жила вся родина його діда Федька (Федота Андрійовича). Було чотири сини... Скільки вони зазнали горя, завданого більшовицькими нелюдьми. Ярлик «розкуркулені» й голод погнали родину батька Петра Петровича (той рано одружився, щоб утримувати господарство) з рідного краю на Донеччину (Донбас). Не прижилися... Повернулися 1934 р. в найняту хату в Сильченковому. Петрусь пас заготзернівські свині на станції, їв із їхніх казанів варені гарбузи, нечищену картоплю та пшеницю – хворів на дизентерію до третього класу. 1935 року пішов до Слобідської школи. Батько купив хату. Можливо, люди, які пережили голод, стали добрішими... Старший брат Іван таємно вступив на Донеччині в технікум. Сестра Людмила теж виїхала на Донбас. 1941 року вся Україна під німецькою окупацією. Петра забрали на роботи в Німеччину... [9].

Рано відірвавшись від рідного села, він назавжди зберіг любов і глибоку повагу до хліборобської праці, лісів, полів. Цей мотив наскрізний у творчості письменника, як і біль за втраченим. Найбільше мучило його, що зникають хати. Так опоетизував українську хату тільки Петро Ротач у віршах та Олександр Довженко в прозі:

*Ні хуторів, ні білих хат нема.
Пішли у вічність по шляхах тернистих.
Блакитний смуток душу обійма.*

*Буває, що й сльоза зірветься крадькома.
Пішло із хатою щось лагідне і чисте.
Щось дороге у небуття пішло
Таке просте – віків святий набуток:
У білім полотні, що куталось село,
У споминах дідів, що серце зберегло,
В піснях прадавніх, котрих вже не чути.
Запанували цегла і бетон.
Чуже, холодне, непривітне всюди
Виходить з хащів і бере в полон.
Встають палаці – сірість тисне груди.
А біла хата відійшла, мов сон.
Я знаю: хід історії спинить
Ніхто не в силі, хоч би й став на герці.
Та не зітреться в пам'яті століть
Святковий образ хати, щоб манить
І смутком обгортать українське серце! [7, с. 39].*

Вітаїстичний дух поезії, любов до України, землі рідної, людей – теж стрижневий мотив лірики П. П. Ротача: «...знаю було що. Не знаю, що буде, // Та прославляю життя!» [7, с. 43]. Безкомпромісний і не гнучкий, і не «служака», а якщо й служив, твердить письменник, то: «Я не собі служу, а Богу // і Україні – щоб жила» [7, с. 14]; «Так, Україні нашій зле. // Вона ж єдина, що дає розраду, / Дарована не москалем, / а Богом у довічну нашу владу» [7, с. 34].

Відчувається, що духом ліричний герой поезії прагне дорости до Тараса Шевченка; близький йому і Василь Симоненко:

*Як міг, служив народові – не їм,
Був слову відданий, як сонце літу.
Колючий терен на моїй путі,
Гадючі жала – так, дивись, і вкусять...
Але є Ти у страдному житті,
І доки є – змерзотніть не примусять!
Я міг робити більше, ніж робив,
І праця та була б не зайвиною.
Я перед кимсь, можливо, й завинив,
Та тільки, Нене, не перед Тобою.
Хай мій ужинок скромний, замалий,
Не зайвим ляже у Твою саквину.
Я тим щасливий, син Твій рядовий,
Що й я служу Тобі, доки не згину! [5, с. 16].*

Петро Петрович із нами – у книгах, пам'яті нашій, ліриці тихій і глибокій аж до прозорості, елегантній і народнопісенній, вітаїстичній, що народилася з «ярого болю і крику душі, з попелу мрій і розтрошених візій» (Г. Зленко), у якій «сяє матері обличчя, мов образ на іконі», «світить тихою зіркою вікну старої хати» і поетова чула душа «сумує за дощем».

В автоепітафії яку П. П. Ротач написав 21 березня 1997 року, читаємо про те, що він був з Україною до смертного кінця й залишається з нею сьогодні:

*Не прощаюсь з тобою, моя Україно,
У непам'яті не йду, буду тут повсякчас:
В твоїм Слові, і в білому цвіті калини,
І у вірі твоїй, що залишив Тарас.
Буду шумом колосся на ниві дідизни,
Буду хмаркою, дощиком, вітром в полях.
Буду духом твоїм, моя люба Вітчизно,
Буду з тими завжди, хто торує твоїй шлях! [5, с. 52].*

Чесно йшов по життю, уникав високих слів, так жив, як жили його батько, діди, прадіди. Бо це заповідь Господня. Інше – гріх.

*Я, трісочка цього народу
Без нарікання і ниття.
Молю у Бога: дай нам згоду
І українства відчуття» [7, с. 40].*

Молимося і ми разом із поетом за Україну, за її Перемогу, за гідне майбутнє для українців!

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антипович Ю.** Петро Ротач: «Я впень був нищений не раз, та скрес з любові до Вкраїни» / Антипович Ю. – Полтава: Видавець Говоров С. В., 2013. – 256 с.
2. **Подрига В.** «Крізь роки болю і надій...». Реалії життя у віршах Петра Ротача / В. Подрига // Зоря Полтавщини. – 2017. – 9 черв.
3. **Радько Г.** «Буду духом твоїм, моя люба Вітчизно...»: штрихи до портрета Петра Ротача / Радько Г. // Рідний край. – 2020. – № 1 –2 (42–43). – С. 115–119.
4. **Ротач А.** «Гірки і світлі тридцять літ і три роки» / Ротач А. // Рідний край. – 2012. – № 1 (26). – С. 164–182.
5. **Ротач П. П.** Що збулось, що не збулося ...: пізня лірика / Ротач П. П. – Полтава: Верстка, 1998. – 56 с.
6. **Ротач П.** Дух минувшини: [збірка поезій] / Ротач П. – Полтава: Археологія, 1999. – 48 с.
7. **Ротач П.** Настрої. Медитації. Вірші / Ротач П. – Полтава: Верстка, 2007. – 56 с.
8. **Ротач П.** Опанасова кобза: проза / Ротач П. – Полтава: ПОІМЦ «Наукова зміна», 2000. – 128 с.
9. **Ротач П. П.** «Рядки за рядками, літа за літами»: про те, що було дороге й незабутнє: [статті, дослідження, спогади] / Ротач П. П. – Полтава: Верстка, 2005. – 640 с.
10. **Самотній П.** Струн поетичних дивні звуки. Переклади / Самотній П. – Полтава: Верстка, 2001. – 48 с.

Keywords: Rotach P., lyrics, elegiac, song, meditation, auto-epitaph, motif, image of T. Shevchenko, the image of the forest, the image of the hut, Vitaism, love for Ukraine.

Poetic Aesthetics of Peter Rotach's Poems

The subject of this article is the poetry of Petro Rotach during the war and his four collections, namely: «What came true, what did not come true...» (1998), «The Spirit of the Past» (1999), «The String of Poetic Strange Sounds» (2001), «Moods» (2007). The author distinguishes lyrical genres, emphasizing meditations, elegies, songs and auto-epitaphs. She outlines the leading motifs, including Vitaism, love for Ukraine, the native land, the forest, people; the image of T. Shevchenko and his words, the image of Ukraine. The literary analysis is carried out in parallel with the historical and biographical.

УДК821.161.2.09(477.53)

Євгенія Стороха

КОТЛЯРЕВСЬКОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПЕТРА РОТАЧА

Спогади про особисте знайомство із Петром та Аллою Ротачами, враження від спілкування, робота П. П. Ротача над матеріалами про І. П. Котляревського та його творчість.

Ключові слова: Петро Петрович Ротач, І. П. Котляревський, газети, журнали, статті.

Мені випало щастя познайомитись із Петром Петровичем Ротачем влітку 1978 року, коли молодшим науковим співробітником, відповідальним за фонди, приступила до роботи у Полтавському літературно-меморіальному музеї І. П. Котляревського. Там же на посаді старшого наукового співробітника працювала його дружина Алла Олександрівна Ротач. Вона була набагато старшою за мене, мала величезний досвід музейної роботи і з нею було неймовірно цікаво працювати.

Петро Петрович після лекцій у Полтавському інженерно-будівельному інституті досить часто заходив до нас, питав про музейні новини, нові знахідки, надходження.

Те, що ця людина особлива і неповторна, я зрозуміла одразу. Потапки, у самій собі, я його назвала: «Людина, що думає». Ніколи нікому про це не говорила. Сама ж у собі роками утверджувалась, що, мабуть, можливо так про Петра Петровича сказати. Він був не дуже говірким, уважно і дуже доброзичливо слухав інших. Як на мене, головне було в його очах. За скельцями окулярів були очі особливої людини. Тієї, котра думає. Постійно. Навіть, якщо він у на-